

ELS LLIBRES DE LES FESTES DE SANT MIQUEL I LA MARE DE DÉU DE LA CABEÇA I LA SEUA APORTACIÓ A LA CULTURA DE BURJASSOT

JOSEP VICENT CASTELLÓ BALLESTER

L'any 2000 és un any carregat d'una significació especial per a la comunitat cristiana per la celebració del Jubileu. Per a les parròquies de Burjassot esta invitació a la renovació espiritual ve acompanyada, també, d'un conjunt d'efemèrides, coincidents o imminents¹, que ens remeten al nostre passat, a les arrels de les nostres tradicions religioses i que conviden, també, a fer balanç de l'evolució del nostre poble i de la seua producció cultural i festiva.

Una mostra d'este desig de reflexió i revisió s'ha fet patent en la feliç iniciativa, duta a terme de forma paral·lela per les clavaries de Sant Roc i de Sant Miquel, de recollir llibres de festes i testimonis de tota classe relatius a la trajectòria de les festivitats patronals i parroquials.

Com a membre de la Clavaria de Sant Miquel i com a col·laborador en esta empresa recopilatòria m'ha paregut interessant analitzar, com a documents i com a testimonis històrics, els prop de 50 llibres de festes que la generosa col·laboració dels nostres parroquians ens ha permés recollir². Pretenc, amb este treball d'anàlisi, aportar algun argument vàlid que permeta situar este tipus de document, tan complex i heterogeni com desconegut, en el lloc que li correspon dins de la producció cultural escrita del nostre poble. Vullc també, alhora, convidar a tots els veïns de Burjassot a visitar l'exposició sobre la festa de Sant Miquel i de la Mare de Déu de la Cabeça que està preparant la nostra Clavaria, que inaugurarem als locals del *Círculo Católico* el pròxim 9 de setembre i en la qual estos interessants documents gràfics tindran un lloc destacat.

El llibre de festes: un document llibrari peculiar

Els llibres de festes, encara que últimament estan sent reivindicats³, fins fa ben poc, han format part del patrimoni bibliogràfic oblidat dels nostres pobles per raons no massa justificables.

En ocasions el menyspreu i la ignorància que s'ha fet d'ells s'ha degut a l'heterogeneïtat i a la irregularitat dels seus continguts científics o literaris. Esta raó ha sigut pretext, en una mesura que varia segons els pobles i les èpoques, perquè alguns intel·lectuals locals hagen excusat la seua participació en estes publicacions miscel·lànies. Este fet, quan s'ha produït, ha provocat que la finalitat divulgativa i culturitzadora que podien haver tingut els "llibrets" s'haja vist minvada fins a l'extrem que molts d'ells s'hagen vist reduïts a la pobra condició de "programes" divulgadors del calendari festiu.

Una altra raó de pes que ha condicionat la perdurabilitat de les aportacions culturals d'estos documents ha estat relacionada amb els condicionants materials de la festa. En moltes ocasions l'edició del "llibret" ha sigut més un mitjà per aconseguir ingressos que un fi en si mateix. A vega-

¹ Enguany se celebra, a més del 400 aniversari de l'adquisició del domini de Burjassot per Sant Joan de Ribera, el 40 aniversari de la seua canonització. El 2001 es complirà el dos-cents aniversari de la mort de D. Antonio Pelechá de Campanar, impulsor de la construcció de la nostra església parroquial, en la forma en la qual la coneixem. El 2002 es complirà el 75 aniversari de la Coronació de la Mare de Déu de la Cabeça com a patrona de Burjassot.

² La mostra analitzada es compon, en el moment de redactar este article, d'un exemplar de 1927, 4 exemplars dels anys 40, 5 exemplars de la dècada dels 50, 8 dels anys 60 i la pràctica totalitat dels llibres de festes de Sant Miquel i/o la Mare de Déu de la Cabeça des del 70 fins a l'actualitat. Esta recopilació, quasi exhaustiva, ha sigut possible gràcies als esforços d'Enrique Andrés que ha servit de catalitzador de l'esperit de col·laboració que hem trobat en les famílies Moreno, Fontelles, Soriano, Ten Soriano, Gamón, Ballester, Borrás, etc., a les quals, en nom de tota la Clavaria, els done les gràcies. Aprofite l'avinentosa, també, per agrair a Ofèlia Sanmartín i Josep Lacreu la revisió lingüística que han fet d'este article.

³ Ben prop del nostre poble, a Meliana, he tingut el gust de col·laborar en l'edició d'un volum format, exclusivament, per articles publicats als llibres de festes (*RECULL d'estudis sobre Meliana*. Meliana: Ajuntament, Institut Municipal de Cultura, 1999).

des, el contingut publicitari ha sigut tan gran que la presentació i la qualitat estètica de l'edició s'han vist reduïdes al mínim. Estos factors, amb el temps, han llevat sentit a la conservació de les revistes i, a la fi, han condemnat els seus continguts a una existència trista i efímera.

Estos arguments, encara que són ben certs, no han de fer menysprear altres consideracions més positives.

La producció bibliogràfica sobre els nostres pobles, en particular l'anterior als anys 80, no acostuma a ser molt ampla ni de gran profunditat i, molt a sovint, les aportacions dels llibres de festes han aprofitat per a completar, actualitzar o difondre els continguts de les monografies locals. No és difícil trobar casos –el de l'obra de López Laguarda n'és un exemple clar– en els quals, fins i tot, la relació s'ha invertit fins al punt que un article o un conjunt d'articles han acabat per generar un llibre.

Cal tindre en compte, també, que la brevetat no és, necessàriament, sinònima de superficialitat. Hui en dia ningú que conega el món de la cultura escrita pot menystenir una contribució científica perquè no s'haja plasmat en un llibre. La creixent especialització conduïx, precisament, a la proliferació dels treballs breus. El temps ha fet que el llibre de festes, com a revista, no sols haja mantingut la seua actualitat sinó que n'haja guanyat encara més.

Un altre argument que revaloritza la funció social del llibre de festes té relació en les transformacions recents que ha experimentat la història local valenciana. Encara que a Burjassot este fenomen no s'ha manifestat en tota la seua plenitud, al llarg dels darrers vint anys s'ha produït tot un procés de renovació d'esta disciplina. La seua reivindicació des de la universitat ha conduït a noves generacions de llicenciats en història a endinsar-se en este àmbit del coneixement i a enriquir les meritòries aportacions historiogràfiques dels advocats, metges i rectors, que tradicionalment han exercit de cronistes, amb nous estudis fets des dels paradigmes innovadors de la història quantitativa o estructural, el neomarxisme o les orientacions de l'escola dels *Annales*.

Este reviscolament de la història local no sempre ha trobat una acollida suficient per part del públic lector i les institucions culturals. Editar estos treballs no ha sigut fàcil i, a vegades, la seua publicació s'ha dut a terme per mitjà dels llibres de festes⁴. Este fet, que podria semblar un problema, pot constituir una excel·lent oportunitat per aproximar la nostra història a un segment del públic més ample i heterogeni del que és habitual.

Posades sobre la taula estes consideracions, cal vore, ara, com s'ajusten els nostres llibres de festes a estos trets generals que hem descrit i, també, com han evolucionat en comparació amb la trajectòria que ha seguit la resta de producció bibliogràfica.

Burjassot i la seua bibliografia local "clàssica"

Burjassot no és un poble que s'haja caracteritzat, precisament, per l'abundància de la seua producció escrita. Si volguérem omplir una estanteria amb els llibres que s'han escrit sobre ell, amb el primer estant ja en tindríem prou. Deixant de banda les referències disperses que podem trobar en Escolano, Cavanilles, Madoz o les més recents de Carreras Candi, etc., les primeres publicacions que ens donen informació de la nostra vida local les trobem, en forma de fullet, als primers vint anys del segle, en la *Memoria histórico-científica del agua minero medicinal de Nuestra Sra de la Cabeza* de José Blay Giner (1903), el reglament de la *Sociedad Colombófila La Protectora* (1917) i els *Estatutos del Patronato del Instituto de Corrección Paternal* –Colonia San Vicente Ferrer (1920).

Caldrà esperar fins al 1923 perquè veja la llum la primera publicació que pot rebre amb justícia la qualificació de monografia local: la *Topografía médica de Burjassot* d'Arturo Cervellera Castro. Obra aïllada –fins on jo conec– dins de la trajectòria de l'autor, no trobem altres escrits de relleu, a excepció del fullet de V. Garrido Pastor sobre el Castell (*El Castillo-Colegio Mayor del Beato Juan de Ribera*, 1924, reed. 1997) i algunes col·laboracions esporàdiques de Nicolau Primitiu

⁴ A més de l'exemple esmentat de Meliana, els llibres de festes de Canals o Xàtiva són un paradigma d'este fenomen. Paterna, encara que no s'ha caracteritzat per la renovació de la tradició "cronística" també ha aconseguit, gràcies a la laboriositat dels seus cronistes i a l'interès de les seues comissions festeres i comparses generar una col·lecció ben estimable, culturalment parlant, de llibres de festes.

Gómez-Serrano o Manuel González Martí⁵ fins a l'opera omnia de Juan José López Laguarda: *Burjasot (apuntes para su historia)* (1946) i *Del Burjasot de antaño* (1952).

Fetes estes excepcions, si atenem els mitjans convencionals de difusió del coneixement, els decennis que ens acosten al 1987⁶ seran anys de decadència en els quals només destacaran algunes puntuals i esporàdiques aportacions de Salvador Ferrandis Luna i Rafael Gayano Lluch, que acompanyen les darreres obres de Juan José López Laguarda⁷.

Esta apretada –i, segurament, no exhaustiva– relació de llibres i articles ens parla d'una producció escrita gran en valor però curta en volum. Cal estudiar en quina mesura la pobresa relativa d'este balanç ha de matisar-se amb l'estudi d'altres publicacions i, per tant, si la preocupació per una hipotètica decadència cultural del poble que se sentia al voltant de l'any 77 estava, aleshores, justificada.⁸

Al meu criteri, les aportacions dels llibres de festes de Sant Miquel i la Mare de Déu de la Cabeça –i supose que també les dels llibres de Sant Roc– deuen dur a reconsiderar qualsevol opinió pessimista d'este període.

Apunts per a una antologia dels llibres de festes

Sense recórrer a analitzar exhaustivament tota la col·lecció de "llibrets" que hem aconseguit, es pot obtindre una imatge aproximada del valor d'estos documents observant, només, els seus exemplars més destacats.

Si seguim un criteri cronològic per a fer la revisió, el primer que cal mencionar és el de l'any 27. Concebut com un autèntic llibre commemoratiu, està dedicat a dos fets importants: la Coronació de la Mare de Déu de la Cabeça com a patrona de Burjassot i –fet molt menys conegut– el VI Centenari de la mort de Sant Roc. El seu aïllament –fins al 1945 no disposem de cap altre– el convertix en un document gràfic singular d'una importància semblant a la de la *Topografia mèdica* d'Arturo Cervellera amb la particularitat que, enfront del que ha ocorregut amb el llibre de Cervellera, pràcticament no han arribat a nosaltres exemplars originals.

En ell trobem fotografiats tots els llocs importants del poble: la plaça de l'Ajuntament, el mercat, l'església, el carrer "tramvia", el "Pouet", el "Círcul", el "Pati de Sant Roc", el Quarter de la Guàrdia Civil, l'antic *Asilo Sequera*, xalets, alquerries i teatres. Tots apareixen immortalitzats com

⁵ **GÓMEZ Serrano, Nicolau Primitiu.** "Salteri toponímic: Burjaçot". *Almanaque Las Provincias*, 1927. **GONZÁLEZ Martí, Manuel.** "Los meritisimos Silos de Burjasot". *Valencia Atracción*, 1929.

⁶ En este any la bibliogràfica local de Burjassot experimenta un gir qualitatiu determinant amb l'edició de *Crédito y propiedad de la tierra en el País Valenciano* de Fernando Andrés Robres y *Los Silos de Burjasot* de Roberto Blanes.

⁷ **GAYANO Lluch, Rafael.** "Los Silos de Burjasot". *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, 1948. P. 145-157. **FERRANDIS Luna, Salvador.** *Burjasot de los bellos destinos*. Burjasot: G. Albert, 1952. 16 p. **LÓPEZ Laguarda, Juan José.** "Valencia y Burjasot en la literatura barojiana". *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, 1957. P. 38-61.

⁸ L'any 1977 la *Junta de las Bodas de Oro de la Coronación Canónica de la Virgen de la Cabeza* convocà un premi d'investigació històrica sobre Burjassot dotat amb 100.000 pts. que hagué de declarar-se desert. Davant esta penosa circumstància Miguel Bordonau, en un article de títol "Invitación" publicat al *Libro Oficial de las Fiestas Patronales* escrivia: «...¿Acaso Burjasot carece de historia? ¿No tiene tradiciones ni existen en su vida ciudadana costumbres dignas de recordar? O, por el contrario, ¿los estudiosos, especialmente los jóvenes, no se enteraron de la convocatoria de un concurso literario patrocinado por su Ayuntamiento?...»

a testimonis, en ocasions únics, d'un passat que no ha arribat a nosaltres. Este autèntic àlbum es completa amb grans fotografies del nostre temple parroquial, dels seus altars i de les seues imatges tal com eren abans de la Guerra Civil, i amb testimonis gràfics de celebracions religioses diverses, algunes de les quals, com la festa de la Santa Creu, ja han desaparegut.

Del seu contingut literari podem destacar, junt amb les cròniques de la Coronació i el resum de la *Topografia médica* que, aleshores, acabava d'editar-se, diversos articles d'interés històric. Així, per exemple, en "Unas cuartillas" de F.A.S. trobem elements per a una història de les institucions assistencials de l'època. "La iglesia de Burjasot" de Rosita Rodríguez i "Los Silos de Burjasot" de M. González Martí constitueixen uns dels primers estudis artístics sobre els nostres monuments, i "De mis años mozos", un article firmat per Berto Cellini, relata els inicis del *Cuadro de Declamación de Juventud Artística del Círculo Católico* posant en relleu la puixança de l'art escènic al nostre poble ja abans de la Guerra. En el capítol poètic cal ressenyar, a més dels gojos i la salve de R. Folch, "La festa del sentenar", un simpàtic text en valencià d'este mateix autor, d'obligada lectura, i el "Prec a Nostra Mare" de Narcís Llavata. Tot açò configura un interessant conjunt que, fent honor a les pretensions dels seues redactors «...será el recuerdo gráfico que perpetúe los lugares más sugestivos y los rincones más bellos y deliciosos de Burjasot...»

El segon llibre que mereix ser destacat pel seu valor testimonial és el de 1945. En ell trobem, precedits d'una portada originalíssima, típica de la postguerra i plena de simbolisme nacional i bèl·lic, un conjunt d'articles i fotografies que testimonien la magnitud de la reconstrucció de la nostra església parroquial després del confrontament civil del 36.

Iniciat amb una ressenya de la història del temple, feta per López Laguarda –que vorem reproduïda i ampliada en diversos "llibrets" posteriors- es completa amb quatre articles de conegudes personalitats del poble: Alejandro Bonora, Francisco Almenar, Arturo Cervellera i Manuel González Martí. Completa este panorama un article firmat pel *cronista Parroquial* (segurament V. Valero), en el qual es desglossa el cost, en diners, de la restauració i es presenta la relació de les entitats i persones que hi contribuïren.

El llibre de 1952 és, potser, més important per allò que suggerix que per allò que mostra. Sense llevar cap mèrit a la "Serenata de Clavarieses" de F. Hernández Casajuana o als estudis toponímics o artístics de N.P. Gómez-Serrano o J.J. López Laguarda, el seu major interès es manifesta en la potència evocadora d'un document que projecta la imatge d'un poble, de profundes tradicions religioses, convidat a expressar la seua fe al carrer per raó de les circumstàncies socials i polítiques del moment. En ell trobem, al costat d'una de les llistes de clavaris més extensa de la història, una altra, no menys extensa, de personalitats de la vida social de Burjassot i València, anomenats per a l'ocasió "Caballeros de la Virgen", que desfilaran en paral·lela i perfecta harmonia dins d'una societat que encara no ha curat les ferides del seu conflicte. El llibre deixa, també, testimoni dels fruits d'esta tensa calma: una multitudinària Missió, l'edificació d'un nou temple parroquial (*El Sagrado Corazón*) i l'ofrena d'una nova Corona a la Mare de Déu en la qual el poble bolcà tota la seua il·lusió⁹.

Entre tant de fervor desbordat, el llibre encara donà per a deixar testimoni del fluir de la vida quotidiana en "Las noches de Burjasot" de J.M. Ibarra o en les preocupacions sobre el futur de S. Ferrandis Luna que aprofità per a presentar un resum del seu *Burjasot de los bellos destinos*.

El llibre de festes de 1960, editat amb motiu de la canonització de S. Joan de Ribera és, al meu parer, un dels llibres més homogeni en el seu contingut i més aconseguit de tots els que hem recollit.

Dedicat monogràficament a Sant Joan de Ribera, està perfectament estructurat per tal de dibuixar la imatge del Patriarca i realçar la seua significació dins de la història de Burjassot. Perfil biogràfic, processos de beatificació i crònica de la canonització, precedixen un conjunt de textos, de pulcra redacció, que reivindiquen els llegats de Sant Joan al poble: el monument del Castell i la devoció al Santíssim.

⁹ A més de D. Domingo Sancho en el mateix llibre de festes (**SANCHO Codert, Domingo**: "Te Deum laudamus", 1952), José María Ballester recordà, vint-i-cinc anys després el caràcter, marcadament popular, d'esta ofrena (**BALLESTER Montolíu, José María**: "Ama, la Corona", 1977).

Junt amb estos oportuns textos trobem un recull d'escrits, al més pur estil del *Feriario*, que ens mostren un poble en ple desenvolupament econòmic i social. Al costat de les cròniques sobre el "creixement municipal" de V. Badia –que tant proliferaran en els llibres de festes dels anys seixanta- i l'obligat repàs a l'actualitat de Sequera i el "Círcul", trobem nombroses pàgines dedicades a les indústries més representatives del poble. Anuncis de luxe, són també un retrat d'un model de creixement econòmic i industrial basat en una empresa de dimensions locals, capaç d'identificar un poble i de fer que un poble s'identificara amb ella. Este retrat, vist des d'una actualitat econòmica com la nostra, cosmopolita i desbarrelant, dominada per la mobilitat de capitals i persones, resulta, almenys, distant.

Filtrant-se entre les fissures d'estos dos temes protagonistes del llibre, dos contribucions de l'insigne López Laguarda i la presència colpidora dels versos d'Estellés: "Cauen els dies, les paraules creixen".

Amb el caure dels dies i el créixer de les paraules arribem a 1977. Este any, en plena eufòria transicional, el temps es va detindre per espai de dos mesos per a celebrar una de les festes patronals més brillants que es recorden.

Els quinze anys que van de 1960 a 1975 constituïren un període en el qual Burjassot experimentà unes transformacions econòmiques i socials molt importants. El desenvolupament econòmic impulsà un creixement demogràfic sense precedents caracteritzat per l'augment de la natalitat i la forta immigració¹⁰. Tot açò junt féu que un poble com Burjassot, ja bastant populós, es convertira en una autèntica olla a pressió, en un conglomerat de grups socials provinents de tots els segments socials i de totes les geografies. Els lligams de la tradició es tensaren i la festa al carrer, en un moment en el qual la indústria mediàtica encara estava lluny d'assolir el nivell d'influència actual, va servir d'amalgama per a unir, encara que fóra mínimament, un poble frenètic que buscava obrir-se pas en una nova societat moderna i democràtica.

El dens programa de festejos reflectix la magnitud d'una commemoració, potser irrepètible, que va complir, amb escreix, esta funció aglutinadora.

El llibre de festes editat per a l'ocasió, sense comptar amb massa col·laboracions originals, estigué a l'altura de les circumstàncies. En una edició quasi de luxe, no va incorporar publicitat i va reeditar nombrosos articles i documents, extrets principalment de llibres de festes antics, que hui és pràcticament impossible trobar en un altre lloc. Destaquem, per ordre d'aparició, una "Reseña històrica" (1943), "Burjassot en la literatura nacional" (1948), "La Virgen de la Cabeza de Burjassot" (1946), el reportatge gràfic "Fiesta religiosa en Burjassot" (1927) i, sobretot, un gravat de 1804 que, segons hem sabut, fou adquirit, per aquells anys, al Rastro de Madrid.

De les aportacions originals destacar "S. Juan de Ribera y Burjassot" de D. Ignacio Valls -aleshores director del "Castell" i important col·laborador en alguns aspectes de la Commemoració-, "Per a un repertori bibliogràfic de Burjassot" de V. Badia i Marín –fins a este article el primer assaig bibliogràfic fet sobre el nostre poble- i un exquisit sermó a la Mare de Déu de F. Salvador Montoliu de títol "Ahí tienes a tu madre".

¹⁰ Segons A. M. Blázquez i Javier Esparcia la població de Burjassot passà de 17.624 habitants, en 1960 a 30.739 en 1975. (BLÁZQUEZ MORILLA, Ana María i ESPARCIA PÉREZ, Javier. *Dinámica y estructura demográfica en Burjassot (1860-1996)*. Burjassot: Associació Cultural L'Almara, 1999. P. 35).

Una lectura sistemàtica del catàleg de llibres de festes

Una altra forma de poder valorar objectivament les aportacions culturals dels llibres de festes és per mitjà d'un estudi del seu catàleg¹¹.

Una primera aproximació quantitativa permet apreciar, d'entrada, dos fets significatius: el gran volum d'articles i la irregularitat de la seua distribució en el temps.

En efecte, en menys de 50 llibres de festes, publicats entre 1927 i 1999, han vist la llum prop de dos-cents setanta escrits firmats per més d'una centena d'autors. La seua distribució en el temps, totalment irregular, només destaca per la impressionant caiguda que la producció literària experimenta en la dècada dels noranta¹².

Este fet que, potser, haja passat desapercebut, al meu parer és conseqüència d'un procés d'especialització i diversificació progressiva de les publicacions –algunes de les quals han absorbit el contingut dels llibres de festes– però és també una manifestació d'una societat escindida ideològicament en la qual les idees cohesionadores –en particular la consciència territorial, històrica i lingüística– estan en crisi i en la qual la reflexió, base de la cultura, cada vegada ocupa un lloc més subsidiari¹³. Crec que no podem considerar casual ni reaccionar amb indiferència enfront del fet que en les festes patronals –una de les màximes manifestacions de la unitat d'un poble– les reflexions sobre la història, la tradició i la cultura que compartim hagen anat a menys.

Entrant en consideracions més concretes, l'estudi de l'índex d'autors desvela l'existència de diverses "escoles" de col·laboradors.

Així trobem un grup important d'escriptors format per ciutadans de València –estiuers de llarga tradició i arrelament al poble – que ens han deixat (a més de cases i xalets esplèndids que, a poc a poc, hem anat enderrocant) sucoses reflexions sobre la vida quotidiana a Burjassot. En tots ells trobarem, curiosament, una actitud positiva i d'admiració cap a l'ambient natural i social del nostre poble. Esta actitud, curiosament també, es farà més crítica a mesura que el poble vaja deixant de ser-ho per a convertir-se en ciutat¹⁴.

En este nodrit grup cal situar noms il·lustres de la cultura valenciana com Nicolau Primitiu Gómez Serrano, Salvador Ferrandis Luna o Manuel González Martí, que alternaran les seues aportacions amb les d'antics col·legials del "Castell" com José Corts, Ombuena o Diego Sevilla. Per damunt de tots elles reeixiran els testimonis de figures com Hernández Casajuana, Alejandro Bonora o López Laguarda que, pel seu compromís vital i personal amb el poble, mereixen ocupar un lloc a banda en la modesta història cultural i festiva que estem tractant de dibuixar.

Un altre grup d'assidus col·laboradors el trobarem en professionals de l'administració com Vicent Badia i Marín i Àngel Jiménez Torres, als quals devem, en un moment històric en el qual no s'estilaven els butlletins d'informació municipal, autèntiques cròniques sobre l'evolució del poble. Estes reflexions que, aleshores, serviren per a informar els ciutadans de la gestió de la *res publica*, hui ens permeten als investigadors situar fites importants dins de la nostra història recent.

¹¹ Tots els llibres recollits els hem processat utilitzant l'instrumental tècnic de la Comissió Bibliogràfica del Centre d'Estudis de l'Horta Nord –de la qual forme part–. Este processament ha donat lloc a un catàleg que permet quantificar l'evolució de la producció bibliogràfica, així com elaborar índexs alfabètics d'autors i títols i dos índexs temàtics: alfabètic de matèries i per àmbits temàtics jerarquitats.

¹² Crec que les xifres són bastant cridaneres. En la dècada dels 50 en només cinc llibres es van publicar 48 articles; en la dels seixanta en set llibres 36; en la dels 70 en 9 llibres 70; en la dels vuitanta en set llibres 42 i en la dècada dels 90, exclòs este llibre del 2000, en 9 llibres només 17 articles.

¹³ He exposat esta idea amb més detall en **CASTELLÓ Ballester, Josep Vicent**: "Burjassot, el seu territori i el seu passat: a la recerca del temps perdut". *El Nucli Antic*, 5, 2000. P. 8-10.

¹⁴ «...Burjasot perderá todo su interés si intenta imitar, en las manifestaciones de su vida, la vida valenciana; y acentuará su personalidad cultivando sus tradiciones religiosas, sus encantadoras costumbres que tanto agradan a quienes tenemos la fortuna de conocerlas...» (Ricardo Vecina, 1927) «No quiero ser amable porque no es decente serlo cuando entre tantas amabilidades y versitos circunstanciados se nos está muriendo el pueblo. Podrá parecer paradójico. Nuevas construcciones se levantan en nuestras calles, todo crece a paso de gigantes, pero el pueblo se nos muere por dentro [...] hay que subvenir a las necesidades espirituales que ese desarrollo suscita. De otra forma nos sumiremos hasta el cuello en una mediocre uniformidad, nos moriremos y acabarán enterrándonos en ese cementerio impersonal de la Gran Valencia...» (A.B. ¿Alejandro Bonora?, 1964).

A Vicent Andrés Estellés, fill de Burjassot i, sens dubte, un dels majors exponents de la poesia valenciana de tots els temps, devem diverses col·laboracions d'interés que mereixen, també, un comentari.

La participació d'Estellés en els llibres de festes, encara que estimable, va ser desigual i dispersa i no pot ser valorada, objectivament, sense adoptar una perspectiva temporal ampla ni tampoc sense estudiar els llibres de Sant Roc. El posicionament polític i ideològic i el particular tarannà personal del poeta, sens dubte, afectaren molt l'evolució del seu compromís en estes edicions.

Per no entrar en l'anàlisi de tots els llibres de Sant Roc tractarem de ponderar l'obra d'Estellés analitzant les seues aportacions als llibres de Sant Miquel amb la major amplitud temporal possible¹⁵. Açò ens durà a distingir dos grups de col·laboracions. El primer estaria format per la reproducció d'extractes de la columna "Bon dia" que, diàriament, publicava en *Las Provincias* i per seleccions d'alguna obra seua en la qual es feia esment de Burjassot. Per a la perspectiva analítica que hem triat, estes aportacions no tindrien cap valor especial. No obstant açò, un segon tipus de col·laboracions ens acosta a treballs en els quals el poeta mostrà un grau notable d'implicació amb la festa, fins i tot religiosa, que explica, en part, que se'l nomenara cronista oficial de Burjassot a la mort de López Laguarda.

Així, en "La Maedeu del meu poble" (1964) o en el "Bon dia de Burjassot" (1963) trobem versos meravellosos dedicats a la tradició religiosa, als símbols de Burjassot i a la festa. En "Burjassot al fons: llisso de Prehistòria" (1977), "El Pati de Sant Roc" (1972) i "El pou" (1973) trobem la seua prosa dedicada a la reivindicació i defensa del nostre patrimoni històric i artístic. Fins i tot, si ens remuntem a "Un enamorado de Burjasot" (1971), "Burjassot i els metges" (1974) i "El Colegio del Salvador" (1967) trobem articles de clara filiació "cronística" que recorden al poeta que en "Las Clavarias heróicas" (1950) escrivia: «...*La entrada del Arcángel en el templo parroquial, después de la procesión, sin llegar a ser precisamente un espectáculo triste está llena sin embargo de una melancolía suave, pero verdadera y honda; dijérase que en esos momentos cae sobre todos nosotros una especie de lento y laborioso "calabobos" de melancolías, una especie de llovizna fina y apenas perceptible, en medio de un silencio grave y emocionante; el airecillo de septiembre, ya casi de octubre, nos estremece de pronto, y ya pensamos en la corbata o en la "rebeca", pero quizá este escalofrío anguileante no sea producido concretamente por la agudeza del aire, sino por la íntima convicción de que algo hermoso, radiante y lúcido está concluyendo, de que la calle va a carecer desde aquel momento de atractivos suficientes y habrá que ir pensando en recluirse en casa...*».

Sembla que, en algun moment, paregué encertada l'elecció d'Estellés com a cronista tot i que, possiblement, el nomenament li arribara tard.

Per acabar, en este repàs a les diverses "escoles" de col·laboradors no podem deixar de mencionar a tots aquells que, sent "bregadors" de la festa en totes les seues vessants, encara buscaren un temps per a reflexionar sobre l'essència d'allò que estaven fent o per a orientar i encoratjar les noves generacions a preservar i perpetuar les tradicions.

En este aspecte, les aportacions d'Emilio Martínez i, sobretot, de José María Ballester –que, una vegada més, ha accedit a col·laborar-hi– han sigut, sens dubte, les més compromeses i reeixides¹⁶.

En esta mateixa línia de reflexió, amb la confiança de qui parla "per a la gent de casa", els nostres rectors també han deixat bon testimoni de la seua particular perspectiva. Així, l'any 55, a tall d'exemple i curiositat, ens podem sorprendre amb el correctiu que D. Domingo Sancho deixa caure sobre la "volubilitat" de la Clavaria de Sant Miquel o, vint anys més tard, amb els contundents comentaris de D. José Aliaga sobre la "popularització" de les festes religioses¹⁷.

¹⁵ Durant els anys 1966 a 1975 les festes patronals se celebren de forma unificada al mes d'agost. El programa serà també conjunt des de 1966 a 1977. Cal dir també que, alguns anys, es va editar un llibre de festes de Sant Miquel i un altre de la Mare de Déu de la Cabeça. Tots els llibrets esmentats han sigut considerats per a fer este article.

¹⁶ Vegeu, per exemple, "A Dios lo que es de Dios" (1983) o "Añoranza y felicitación" (1999).

¹⁷ «...*Nuestra enhorabuena a vosotras, pequeño grupo de clavarias, que con pasión y esfuerzo inaudito de heroínas llegasteis a la meta de vuestras aspiraciones. Sirva de estímulo a aquellas clavarias que, por temor y apocamiento, viene el derrumbamiento, seguramente ignorando que cuando hay voluntad y rectitud de intención el Señor pone la añadidura...*» (El Parroco-Arcipreste, 1955) [este any figuraren al programa de festes com a clavaris el "Reverendo clero y seminaristas"] «...*yo me atrevería a clamar en el desierto del fragor estruendoso de nuestras fiestas que tomáramos conciencia de lo que son y de lo que deben ser [...] Si concluida esta serena reflexión, llegáramos a la conclusión de la incompatibilidad de los festejos*

Per últim, una revisió “transversal”, feta des del punt de vista temàtic, també ajuda a posar en valor les aportacions culturals dels singulars materials que analitzem. No obstant, per a fer una valoració objectiva hem de matisar en quin sentit estem interpretant el concepte “contribució cultural”. Culturitzar no és només investigar, sinó també estimular el treball intel·lectual, divulgar el coneixement i, també, sensibilitzar l'opinió pública sobre aquelles produccions que la nostra societat ha creat, que formen part de les nostres realitzacions històriques i que són filles d'un poble i d'un temps determinats.

Així, en una valoració que vol ser objectiva, hem d'admetre que, des del punt de vista de la investigació, tal i com és entesa hui, pocs articles han investigat res. Només autors com N.P. Gómez-Serrano, José María Estellés o Francisca Arnau han fet, fins ara, aportacions realment noves en la línia de les que ens deixà López Laguarda. La “Breve reseña histórica de la Iglesia Parroquial de Burjasot” (1945), “Las pinturas al fresco de la ermita” (1952) o “Les Germanes Ladvenant i Quirante” (1964) no són fàcils d'emular.

No obstant això cal admetre que, en una línia assagística, més pròxima a l'opinió, el llistat d'articles valuosos s'amplia notablement i entren en lliça treballs en els quals, entre la literatura nostàlgica i el record, es posen en valor aspectes del passat que el progrés ha deixat en l'oblit i que només deixen testimoni en la ploma d'aquells que els han valorat i han fet l'esforç de transmetre-nos-els. És el cas del “Responso líric a la Acequia de Moncada” (1965) en el qual López Laguarda ens recorda el paisatge de l'horta des de la séquia –abans d'obrar el nou caixer- o del “Burjasot: un pueblo sin horizonte” (1975) en el qual José María Ballester recorda la imatge del Pati de Sant Roc abans de quedar soterrat entre les finques.

Sens dubte, un altre aspecte que s'ha de valorar també és l'acollida que els llibres de festes han concedit, sempre, a qualsevol aspecte important en la nostra vida local. Sempre que hi ha hagut alguna persona, algun esdeveniment o alguna cosa que el poble ha considerat de relleu, ahí han estat els nostres cronistes per a deixar-ne testimoni.

Les diverses parròquies, els nostres monuments més representatius, les celebracions festives més destacades o els nostres costums han trobat sempre un passaport per a la història a través dels “llibrets”. Així, per exemple, només en els llibres que hem estudiat, sobre les diverses parròquies del poble s'han escrit 19 articles, sobre l'ermita de Sant Roc i el “Pati” 11, tres sobre el “Pouet” i dos sobre l'Alqueria del Pi. Un balanç, certament, estimable. Totes les institucions religioses i assistencials del poble han tingut ací un espai propi: des d'Acción Católica fins a la Pía Unión de los Sagrados Corazones de Jesús y de María, des de la Adoración Nocturna fins al Asilo de San Manuel. Artistes tan famosos com Giacomo Lauri-Volpi (“Vecinos de excepción”, 1970), tan destres com Francisco Marco Díaz Pintado (“Tres momentos históricos...”, 1945) o tan humils com Miguel Ten Collado (“El señor de l'Alqueria del Pi”, 1981) han rebut ací homenatge del seu poble i la seua parròquia. Per últim, no podem deixar de banda els interessants continguts etnogràfics que, almenys per una vegada, han sigut protagonistes d'un escrit: el joc del “canut”, els antics tocs de campana, la tradicional “roda”...¹⁸

religiosos con otras manifestaciones profanas, tuviéramos suficiente valentía y serenidad para deslindar los campos y encerrar, si preciso fuera, nuestras manifestaciones públicas de fe en el recinto sagrado de nuestras fiestas...» (J. Aliaga, 1971).

¹⁸ “El CANUT de guante blanco” (1975), **BALLESTER Montoliu, José María**. “Ya no es como antes” (1983), **V.C.** “Antecedentes de la «Roda»” (1986).

Evidentment, sempre hi haurà algú que menysprea l'interés científic d'estos treballs. Ara bé, el que ningú no podrà posar en dubte és el fet que, sense estos articles, parts del nostre passat estarien hui reduïdes a cendra i que, sense ells, la sensibilitat general i "popular" pel nostre patrimoni històric i artístic, possiblement, no seria la mateixa.

Pense que el fet d'escriure sobre el nostre poble, tal i com ha sigut viscut pels seus protagonistes, ha permés que, hui, la nostra consciència de ser fills d'un poble i d'un temps es mantinga viva; encara que siga, tan sols, gràcies a eixe fenomen que els estudiosos de la comunicació social anomenen "tematització". Crec que només per haver dedicat un temps i uns recursos a parlar d'allò que és nostre hem pogut fer-nos conscients de la nostra importància i del nostre valor com a poble.

L'autoestima d'un poble, sempre que no es caiga en el xovinisme, crec que és un valor que cal mantindre i enriquir sense descans. Esta funció crec que, amb tota dignitat, l'han duta a terme els nostres llibres de festes en este període que hem anomenat "clàssic".

La renovació de la història local a Burjassot... i els llibres de festes

Des de 1987 fins a l'actualitat la història local a Burjassot ha viscut una transformació important. Aquell any veren la llum diversos treballs que, per la seua qualitat, marcaren un punt i a banda dins la nostra producció bibliogràfica. El *Crédito y propiedad de la tierra en el País Valenciano* de Fernando Andrés Robres, editat per la Institució Alfons el Magnànim, va constituir el primer estudi d'història agrària que abordà, seriosament, la història econòmica d'Alfara i Burjassot sota el domini del Col·legi del Corpus Christi. *Los Silos de Burjasot (1573-1600)* de Roberto Blanes, en edició patrocinada pel nostre Ajuntament, dotà el nostre singular monument d'un estudi a l'altura de la seua entitat. També este any el patrocini municipal empararia l'edició del treball de F. Granell Martínez i J. Martí Ferrando *El "Diario de Valencia" i Burjassot*.

Des d'este any tan prolífic fins a l'actualitat la producció bibliogràfica sobre el nostre poble ha continuat creixent a un ritme constant. El 1989 Santiago López publicà *Aproximación a la historia de Burjasot*. A esta primera monografia del qui, sens dubte, podem considerar el nostre cronista actual, en seguirien altres que anaren, a poc a poc, retraient nombrosos aspectes de la nostra història local, fins ara ignorats o no documentats¹⁹. Mentrestant, el treball de Roberto Blanes rebia la consideració del Consell Valencià de Cultura de la Generalitat, que patrocinà una nova edició divulgativa²⁰, i començaven a gestar-se treballs de nous autors que, al llarg dels 90 anaven a posar en circulació la seua obra. Així, el 1998, l'Associació Cultural l'Almara, amb el patrocini del nostre Ajuntament, publicava *Dinàmica y estructura demogràfica en Burjassot (1860-1996)*²¹. Era la primera vegada que s'editava un estudi geogràfic sobre el nostre poble. Al mateix temps, el llibre *Ermita de San Roque Burjasot*, de Mercedes Fontelles, veia la llum auspiciat per l'*Asociación de Amigos de San Roque*.

L'any 1999 també ha sigut ben prolífic. A més del treball de Francisca Arnau sobre la nostra parròquia –que la historiadora de l'art Susana Domingo ha tingut l'amabilitat de ressenyar en este mateix llibre de festes– en les *Actes del Primer Congrés d'Estudis de l'Horta Nord* –en l'edició de les quals també han col·laborat les regidories de Cultura i Educació de l'Ajuntament de Burjassot– s'han editat dos interessants treballs d'Amparo Ferrer Selma i Santiago López²² que han alimentat esta llarga relació de treballs.

¹⁹ **LÓPEZ García, Santiago.** *Arquitectura i ingenieria civil de caràcter rural i agrari en el territori de Burjassot i la seua area immediata.* Burjassot: Entitat Cultural Valenciana El Piló, 1994. **LÓPEZ García, Santiago y ALONSO Castillo, Arturo.** *El trinquet de Burjassot.* Burjassot: l'Almara, 1995. **LÓPEZ García, Santiago.** *Burjassot de fotografia.* Burjassot: l'Almara, 1996. **ANDRÉS Estellés, Francisco y LÓPEZ García, Santiago.** *Els malnoms tradicionals d'un poble de l'Horta valenciana, Burjassot.* Burjassot: l'Almara, 1997.

²⁰ **BLANES, Roberto.** *Los Silos de Burjasot.* València: Consell Valencià de Cultura, 1992.

²¹ *Op. Cit.*

²² **ARNAU Martínez, Francisca.** *Estudio histórico-artístico del templo parroquial de San Miguel Arcángel de Burjassot.* Burjassot: Associació Cultural l'Almara, 1999. [la nostra clavaria ha volgut fer una contribució a l'edició d'este important treball adquirint cinquanta exemplars per a obsequiar els Clavaris d'Honor] **FERRER Selma, Amparo.** "Els mercats de Burjassot, Montcada i Godella". En *Actes del I Congrés d'Estudis de l'Horta Nord*. València: Centre d'Estudis de l'Horta Nord, 2000. P. 419-446. **LÓPEZ García, Santiago.** "L'intent d'annexió, tramitat els anys 1929 i 1930 per part de la ciutat de València, de tretze pobles dels seus voltants. El problema viscut des de Burjassot". En *Id.* P. 303-314.

No hi ha dubte que estem assistint a un moment fonamental dins de la trajectòria de la nostra cultura escrita. En només tretze anys la nostra producció bibliogràfica ha crescut tant com en tota la resta de la història. Tot açò només comptant els llibres i sense necessitat d'incloure en el compte els treballs menors editats en publicacions periòdiques o butlletins d'informació especialitzats.

Ara bé, excepció feta del treball de Francisco Andrés (Paco "Barraig") i Santiago López sobre els malnoms, la venda de llibres, indicador fonamental de l'interès per els treballs humanístics, no ha respost a la qualitat que estos tenien. Malgrat els esforços promocionals que s'han realitzat, ha sigut difícil trobar, en un poble de prop de 35.000 habitants, 500 persones interessades a adquirir, no ja per a llegir-los, sinó tan sols per a posseir-los, els exemplars d'estes edicions tan limitades. Alguna cosa està fallant.

Com hem dit abans, en els 9 llibres de festes que componen, junt amb este, la col·lecció dels programes de Sant Miquel i la Mare de Déu de la Cabeça de la dècada dels 90, només s'han publicat 17 articles. Cap d'ells ha fet esment d'estos llibres en els qual s'han invertit hores i hores de treball. Cap ressenya. Cap extracte. Cap comentari. Només un preocupant silenci.

Sembla com si s'haguera obert un abisme entre el nostre poble i la intel·lectualitat que deuria representar-nos. Sembla que les noves generacions d'estudiosos locals, possiblement més preparades que mai, estan també més distants que mai d'aquells que haurien de ser receptacles principals dels seus treballs. Potser tots, les institucions culturals d'este poble, públiques i privades, els estudiosos i el públic en general, hauríem d'analitzar estos fets en profunditat i traure'n alguna conclusió. Si hem de canviar alguna cosa, els anys que vénen, per les efemèrides que comentava al principi, poden ser molt propicis per a impulsar canvis en estes tendències i per a donar-li una espenta definitiva a la nostra cultura local.

En esta Clavaria, a la qual he tingut el gust de pertànyer, hem pensat que una bona manera d'ajudar a reduir este distanciament podria ser, a més d'afegir un poc de literatura a este modest llibre de festes, homenatjar a tots aquells que han fet arribar la tradició fins a nosaltres en les seues persones i en les seues obres. I no hi ha dubte que algunes de les seues millors obres han sigut estos "llibrets" que, sent instruments de transmissió de la cultura i de comunicació social en el passat, potser puguen, en el futur, tornar a ser-ho. Espere que este article siga d'alguna utilitat per a fer efectiu este reconeixement als nostres majors i este propòsit de renovar la qualitat d'estos documents impresos que, des de la seua humil condició, han dut a terme un treball cultural tan digne. ■

